

Jesús Moncada, l'escriptor que va convertir Mequinensa en un referent literari universal, ha mort als seixanta-tres anys. La Franja ha perdut el seu far. Se'l considerava un home de consens, estimat i respectat pels seus paisans. Farem un recorregut per la seva terra, culturalment i sociolingüística, per conèixer la realitat de les contrades que l'escriptor tant va donar a conèixer i estimar.

## La Franja perd el seu referent

**P**oques coses generen consens a la Franja de Ponent. L'excepció, però, era Jesús Moncada. L'escriptor que va fer de l'Ebre un univers mític que alguns han comparat amb el Macondo de Gabriel García Márquez (la qual cosa, val a dir-ho, li molestava força), era un home estimat i respectat pel seu poble. Mequinensa (Baix Cinca) va declarar tres dies de dol oficial per la seva mort i va nomenar l'autor fill predilecte de la vila. L'endemà, dos autocars sortien del poble per anar fins a Barcelona a donar-li l'últim adéu. El lector que no conegui la complexa realitat d'aquest territori aragonès (políticament) i de parla catalana que més endavant intentarem analitzar, pot pensar que és lògic homenatjar qui ha fet de Mequinensa un referent literari universal.

Ara bé, escriure en català encara genera recels a la Franja. Moncada tenia més que clara la unitat de la llengua. No en presumia, però se sentia orgullós d'haver aconseguit que els seus conciutadans s'adonessin, amb la seva obra, que tot el que els feien creure del xapurreau que parlaven no era altra cosa que un català tan pur, tan digne, tan cult com el que es parla a qualsevol altra banda del país. Es va donar a conèixer com a escriptor amb *Històries de la mà esquerra*. De fet, es pot dir també que com a escriptor no li va faltar mai mà esquerra. Prova d'això és que el passat 18 d'abril el Govern aragonès va concedir a Moncada el Premio de las Letras Aragonesas, dotat

amb 12.000 euros. Ja estava molt malalt, però no va dubtar a fer un llarg viatge per rebre aquest guardó conscient que amb aquest gest l'Aragó reconeixia, i sobretot dignificava, la pluralitat lingüística d'aquesta terra.

El jurat va destacar de Moncada que "ha sabut mantenir en tota la seva obra el reflex fidel de la seva terra d'origen". Mequinensa, efectivament, és un món sempre present en la seva producció. És l'autor més deliberadament localista de la literatura catalana. I el més universal. El seu traductor al suec, Kjell A. Johansson, el va definir com un ferm candidat a guanyar el premi Nobel. Malauradament, ja no podrà ser.

Malgrat no perdre mai l'accent ni les arrels, Moncada ja portava gairebé quaranta anys vivint a Barcelona. No freqüentava cap cercle literari. De fet, els defugia, però els seus veïns del barri de Gràcia donen fe que era un home molt sociable. Feia llargues passejades amb el seu gos, se'l podia veure al Mercat de Sant Antoni, o remenant discos a la casa Balada del carrer Pelai.

El seu univers literari, tanmateix, era un altre. Va rescatar de l'oblit la seva Mequinensa natal, la que es troba avui sota les aigües del pantà de Riba-roja. Un món que va quedar magistralment descrit a la novel·la *Camí de sirga* (1988). És la Mequinensa de les mines de lignit, la Mequinensa dels llaüts que navegaven Ebre avall, la vila que va viure una particular *belle époque* arran de l'esclat de la Primera Guerra Mundial, quan el carbó era més necessari



que mai. Aquesta audàcia narrativa confereix a la seva prosa una validesa universal. Des de la publicació d'aquesta obra mítica, que el va col·locar en la primera línia de la literatura catalana, Moncada ha mantingut un elevadíssim nivell. Després vindria *La galeria de les estàtues*, en la qual Moncada ens acosta a la inhòspita Torrelloba (Saragossa) on va estudiar Magisteri, i

*Estremida memòria*, una novel·la en què recrea un succés real relacionat amb el bandolerisme que va commoure la Mequinensa de mitjan segle XIX.

La mort el va sorprendre treballant en una altra novel·la protagonitzada, com sempre, per la gent del seu poble natal, tot i que, en aquest cas, l'acció transcorre, segons les seves paraules, "en el vell món editorial de Barcelona". De

fet, era una novel·la sobre els seus primers anys a Barcelona, a l'editorial Montaner y Simón, on treballava a les ordres de qui es convertí en el seu mestre, Pere Calders. Entremig, impagables llibres de relats que cal tenir en compte: *El cafè de la Granota* i, més recentment, *Calaveres atònites*.

El narrador de Mequinensa constituïa una mena de far del que podríem anomenar el "lobby cultural" de la Franja, que compta amb uns altres dos escriptors considerables, tots dos de Saïdí: Francesc Serés i Mercè Ibarz. Un altre escriptor, Josep Anton Chauvell, incansable lluitador per aconseguir la cooficialitat del català a la Franja, és alcalde d'Alcampell (Llitera).

**La complexitat de viure en una terra de frontera.** Segurament, tantmateix, molts lectors es preguntaran, i amb raó, què és la Franja de Ponent. La resposta més extesa és la d'un territori administrativament aragonès de parla catalana. Però la realitat, certament, és més complexa. Els 50.000 habitants d'aquesta zona volen tenir veu pròpia, sense la tutela catalana ni la recança de Saragossa. Un exemple real: "Un tallat, si us plau." La poca gent que hi ha al bar de Faió (Matarranya) parla català, però el "si us plau" delata que l'interlocutor no és dels seus i li responen en castellà, davant la seva estupefacció.

Parlem d'aquest i altres fenòmens sociolingüístics que es donen a la Franja de Ponent amb tot un expert, el filòleg Ramon Sistac. Sistac, membre de l'Institut d'Estudis Catalans i professor de la Universitat de Lleida, és un profund coneixedor de la realitat d'aquesta complexa terra de frontera. Malgrat haver nascut a Barcelona i viure a Lleida, les seves arrels estan lligades a Camporrells (Llitera). Li fem notar que, vist des de fora, a la Franja es troben actituds similars a algunes pròpies del País Valencià. És a dir: emprar la llengua pròpia del territori en un lloc desconegut és alguna cosa més que un simple acte de comunicació, esdevé tota una declaració de principis que genera hostilitat o complicitat, sense mitges tintes. "Potser sí que hi ha actituds semblants, però són dos casos molt diferents. Per començar, el País Valencià és un territori ben

## Manifest per la Franja

Malgrat l'optimisme que desprèn en general Ramon Sistac, també és cert que el filòleg manté els peus a terra. És per aquesta raó que és un dels signants de l'anomenat "Manifest de la Franja" presentat el 29 de gener d'aquest any, que estava avalat pels Casals Jaume I de la Franja (Acció Cultural del País Valencià), l'Institut Cultural de la Franja (Associació Cultural del Matarranya, Centre d'Estudis Ribagorçans, Consells Locals de la Franja i Institut d'Estudis del Baix Cinca) i Òmnium Cultural.

Aquest manifest comença advertint que "la llengua catalana a les comarques de la Franja es troba en una situació de dificultat màxima i mostra uns dèficits que costaran molt de superar si no s'actua amb diligència, contundència i decisió des de tots els àmbits". I, per aconseguir-ho, els signants proposen i exigeixen, "atenent als nostres drets i llibertats", que "es treballi per la dignitat del català", que "es facin polítiques de discriminació positiva a favor del català a la Franja", que "es reconegui la necessitat de treballar d'acord amb els altres territoris de l'àmbit català" i, sobretot, que "es reobri el procés pertinent, sense dilacions, que ha de culminar en l'aprovació d'una llei de llengües". Sistac subratlla que seria important que aquestes reivindicacions fossin escoltades, sobretot "ara que fa vint anys de la Declaració de Mequinensa".





definit políticament. La Franja, no.” Sistac ens fa notar que descriure la Franja com un territori de parla catalana adscrit a la comunitat autònoma d’Aragó “és limitar-se a definir-lo lingüísticament”, i la Franja és més complexa que tot això. “D’una banda, hi ha zones de transició, com ara la vall d’Isàvena o la vall de Benasc. D’altra banda, hi ha territoris catalans que es poden considerar de la Franja, com ara Alfarràs (Segrià) Pont de Suert (Alta Ribagorça) o Horta de Sant Joan (Terra Alta). En aquesta població fins i tot hi podem trobar oli de la cooperativa que es comercialitza amb el nom d’Oli

tat de les autonomies”. Per il·lustrar-ho, ens explica que a casa dels seus pares, a Camporrells, sempre han estat subscriptes a *La Vanguardia*. “Sempre ens havia arribat el diari a la tarda, i d’ençà que es van crear les autonomies, ens va començar a arribar l’endemà”. Per què? Doncs perquè abans s’imposava el sentit comú i el correu que anava a Camporrells o a altres poblacions de la Franja procedent de Barcelona, i es distribuïa des de Lleida. Ara va a Osca i d’Osca cap aquí, amb la qual cosa es perd molt de temps. Altres aspectes destacables, reflex de la situació, són per exemple, les carreteres de la zona,

**R. Sistac: “Hem de conservar el català perquè és patrimoni col·lectiu de la Franja, part de la seva riquesa cultural”**

de la Franja”. Fet, sens dubte, significatiu.

De fet, el que avui coneixem com a Franja es pot dir que temps enrere ni tan sols existia. És després de la creació de l’estat de les autonomies que sembla que hi ha una peça del puzzle que no encaixa. “S’han creat fronteres que no havien existit mai”, confirma Ramon Sistac. I això també ha creat fronteres mentals. “S’ha confós el mapa amb el territori.” Així mateix, Sistac afirma que la polèmica segregació del bisbat de Lleida ara fa deu anys és només “una conseqüència de com ha anat l’es-

que són infames senzillament perquè pertanyen a dues administracions diferents i no es posen d’acord per arranjar-les a la vegada. O també el fet en què es troba molta gent que, per anar a fer un paper al seu ajuntament, o per anar al metge, ha de fer una hora de viatge, com és el cas dels veïns de Pont d’Orrit. Pertanyen al municipi de Tremp (que amb 303 quilòmetres quadrats és el més extens de Catalunya), però la capital del Pallars Jussà els queda molt lluny. Ells són a tocar d’Areny de Noguera, però els capricis de la geografia política fan que aquest poble pertanyi no no-

més a un altre municipi, sinó també a una altra província i, fins i tot, a una altra comunitat autònoma. Una bogeria. “La gent es comença a empipar”, i no per qüestions idiomàtiques, ni nacionalistes, o almenys, no tan sols. “S’estan remoyent fangs perquè hi ha alguna cosa que no funciona.” És a dir, que “després d’anys de distensió de les autoritats catalanes i aragoneses”, caldrà començar a posar remei a “tots els absurds que alteren la vida quotidiana de la gent de la Franja”. Però els problemes fa tants anys que s’arrosseguen que els seus habitants ja són ben escèptics i fins i tot descreguts. En tots els sentits.

Un estudi de Josep Espluga i Arantxa Capdevila *Franja, frontera i llengua* (Pagès Editors), publicat ara fa deu anys, fa un estudi sobre la situació d’identitat d’aquesta zona. El fillol Ramon Sistac ens fa notar que la resposta és significativa: “Se senten aragonesos”, però sempre afegeixen un *però* al gentilici. “És el que jo també defenso. Cal positivament la qüestió.” Sistac subratlla que l’única manera de tirar endavant és aquesta. A l’Espanya de la Constitució i els Estatuts d’Autonomia, Catalunya ha adoptat una posició monolítica, excloent. S’ha imposat la cultura de sardana i s’ha forjat una consciència provinciana que fa que la gent de Ponent i de la Franja en particular tinguin un cert complex d’inferioritat. Per què? Perquè el model a seguir, el model a imitar lingüístic i cultural no és el de proximitat, sinó el de Barcelona. I això ha creat una doble identitat. Però, com també fa notar aquest fillol, el món ha canviat molt. “Té sentit ser exclusivament català, aragonès o espanyol? Potser és una qüestió de tants per cent.”

Sistac afegeix que cadascú és molt lliure de sentir-se “diverses coses a la vegada” i que és potser precisament en aquesta acumulació on pot haver-hi la clau del futur: en lloc d’excloure, sumar o, com diu Sistac, “definir-se en positiu”. És un canvi de mentalitat. “En lloc de veure la Franja com un problema, s’ha de veure com una sort, com una riquesa.”

**El president aragonès parla català.** L’arribada a la Diputació General d’Aragó del socialista Marcel·lí Igle-

sias, natural de Bonansa, a la Ribagorça, i catalanoparlant, es va viure a la Franja amb gran expectació. Tanmateix, després de sis anys al poder, l'esperadíssima llei de llengües encara està per aprovar-se. Sistac també opina sobre la seva personalitat: "Potser sí que Iglesias té por que aquesta resolució li comporti un gir políticament, però és innegable que, ahora, com a president de l'Aragó ha donat una empenta molt forta a la Franja, ni que només sigui des d'un punt de vista d'actitud." És a dir, "la gent de la Franja se sent orgullosa de tenir un president com ell". Ja no se senten forasters a casa seva.

De fet, una cosa semblant ha passat a Saragossa. "Hi havia un sentiment anticatalà molt fort, que penso que era conseqüència de la desconexió. Ara es comença a acceptar que l'Aragó és una comunitat plurilingüe." Sistac creu que ha contribuït a aquest canvi "més el president que el seu partit", però tot és començar. Això sí, Sistac adverteix que "hi ha molta feina per fer i molt poc temps per fer-la".

El fenomen de la immigració fa que l'ensenyament del català a les escoles sigui cada cop més necessari. En aquest sentit, cal recordar que, des de fa divuit anys, el català s'ha introduït a les aules. Sistac adverteix que potser no es valora prou la feina que han fet aquests professors. Tot sovint han suplert amb militància les poques eines de què han disposat. Aquestes classes són voluntàries i s'hi dediquen poques hores lectives, la qual cosa s'ha criticat sovint. Però Sistac fa notar que, malgrat tot, hi ha demanda. "Hi ha tres arguments per defensar el català", diu. "Un és el patriòtic: has de conservar allò que tu ets. L'altre, l'utilitari: 'm'anirà bé saber català perquè segur que la feina o els estudis em faran anar a Catalunya'. El tercer és el cívic: si el català existeix, s'ha de conservar per una qüestió de diversitat cultural i lingüística." Aquest estudiós de la Franja comenta els tres punts: "El primer fa agües. El segon funciona, però és perillós perquè el català no pot competir amb les grans llengües. El que cal potenciar és l'argument cívic: hem de conservar el català perquè és part del patrimoni col·lectiu de la Franja, part de la seva riquesa cultural. L'hem de protegir de la mateixa manera que no

## L'Ebre, l'artèria literària de Moncada

La Franja de Ponent, en l'obra de Moncada, és un fet conjuntural. El seu principal paisatge literari, Mequinensa, no està gaire condicionat per ser a la Franja; en canvi, està intrínsecament lligat a l'Ebre. Aquest riu és la principal via de comunicació i de transport per als personatges, especialment en *Camí de sirga*. El riu els dona la vida –el lignit de les mines se'n va pel riu i les notícies arriben al moll, pel riu– i també la mort –són les aigües de l'Ebre les que neguen Mequinensa i tots els seus secrets, fins que Moncada els rescata del fons: "La memòria –escriu a *Camí de Sirga*– era cosa dels hòmens; ell, l'Ebre, era una força insensible als afanys d'aquella gent que li capturava els peixos, l'esgallava amb les quilles de les naus o trobava la mort en les seves entranyes fangoses i fredes."

Els personatges no van i vénen de Fraga o Vall-de-roures. Vénen, sobretot, de Tortosa i de Flix, de Xerta, de Benissanet i d'Ascó; menys sovint, de Barcelona, de Casp, de Lleida o de Torrelloba (Saragossa). El país de *Camí de sirga* és el que dibuixa el riu. Mequinensa apareix sempre, sense explicitar cap denominació, com l'extrem, riu amunt, de les Terres de l'Ebre. **À. Milian**

permetriem enderrocar un monument." I, per aconseguir-ho, cal aplicar una discriminació positiva. "La gran batalla és fer entendre a Aragó que el català és part del seu patrimoni, i una pro-

va més que és un país de contrastos, un país en què conviuen el romànic i el mudèjar, els Pirineus i els Monegres".

Anna Sàez

**ONDA,**  
**ESPAIS DE**  
**MÚSICA**

<b>DISSABTE, 4 DE JUNY</b> 20 hores <i>Raval de Sant Josep</i> <b>Festival de Bandes</b> Joves	<b>DISSABTE, 18 DE JUNY</b> 22.30 hores <i>Castell d'Onda</i> Quartet de clarinets Manuel de Falla
<b>DISSABTE, 11 DE JUNY</b> 20.30 hores <i>Museu del Taulell</i> <i>"Manolo Safont"</i> Concert de clarinet i piano	<b>DISSABTE, 25 DE JUNY</b> 19 hores Aplec comarcal de bandes de música de la Plana Baixa